

ФОРС ВА ЎЗБЕК НУТҚИЙ ЭТИКЕТИДА МЕҲМОНДОРЧИЛИККА ТАКЛИФ: САМИМИЙ ЁКИ СОҲТА?

Турдиева Хулкар Комиловна
Шарқ тиллари кафедраси ўқитувчиси,
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети,
Тошкент шаҳри, Ўзбекистон
Тел: +990909727863
e-mail: hulkar.kamilovna@gmail.com

Аннотация

Меҳмондўстлик дунёнинг кўпгина халқлари маданиятига хос бўлиб, мезбон ва меҳмон ўртасидаги вербал ва невербал эҳтиромли муносабатдир. Мақолада меҳмонга таклиф қилиш форс ва ўзбек нутқий этикетларида самимий: чин кўнгилдан ёки носамимий: шунчаки ҳурмат юзасидан ифода этилиши ҳамда уларнинг этикет тамойиллари бўйича қўлланиш стратегиялари тадқиқ қилинади. Таклифнинг самимий ёки носамимий эканлигини аниқлаш маҳаллий халқ маданиятини яхши билмаган хорижликлар учун прагматик муаммо туғилиши табиий. Бу ҳолат ўзбек ва форс тилларида мавжуд бўлиб, ҳар бир тилдаги бирликнинг ўзига хосликларини чоғиштирма тадқиқ этиш ўрганувчи ва ўргатувчилар учун тил атмосферасини ҳис қилиш ҳамда янги билим ва кўникмалар олишга хисса қўшади.

Калит сўзлар: этикет тамойиллари, этикет тамойиллари стратегиялари, меҳмондорчилик, меҳмонга таклиф, таориф, самимий ва носамимий таклиф

Форс тилида مهماننوازی [mehmannāvāzi], ўзбек тилида меҳмондўстлик, меҳмоннавозлик деб юритилувчи маданият кўпгина халқларга хос бўлиб, миллатлараро умумий ва индивидуал қоидаларни ўзида акс эттиради.

Меҳмоннавозликнинг бошланғич нуқтаси бўлмиш таклиф қилиш бир неча нутқий вазиятни ўзида акс эттиради. Жумладан, меҳмонга таклиф қилиш, уйга кираётганда ундаш, бирор ичимлик, егулик ва х.к. ларни таклиф қилиш Эрон ва ўзбек маданиятида меҳмондўстликнинг муҳим ва нозик жиҳатлари саналади.

Коутлакининг [1] ёзишича, Эрон халқида шунчаки меҳмонга таклиф қилиш суҳбатга яқун яшаш учун қўлланади ва бу таклиф мулойим рад этилади. Бу таориф ўзбек нутқий маданиятига ҳам тўғри келади. Масалан: “Юринг бизникига”, “Бир пиёла чой ичамиз”, “Чиқинглар бизникига”, “Боринг, чойлашамиз!” (форс тилида: چای بخوریم) суҳбатнинг якуний қисми бўлиб хизмат қилади. Мазкур таклифни “тўғри таклиф” деб эмас, “хайрлашувга белги” деб санаш мумкин. Бу ҳолда ҳар икки тилда нутқий этикетнинг нодиректив стратегияси қўлланади. Уйга (манзилга) таклиф воситаси “сиз билан хайрлашмоқчиман” коннотациясини билдиради.

Таклиф самимий бўлса, позитив этикет стратегияси қўлланилиб, Эронда рад этилгандан кейин таклиф қилувчи томонидан уч маротабагача такрорланади. Ўзбек халқида самимий таклиф уч мартадан ҳам зиёд такрорланиши мумкин.

Ўзбек ва Эрон халқларида кимнидир меҳмонга таклиф қилишда қўлланадиган бирликлар бўйича сўровнома ўтказиб, қуйидаги натижага эришдик:

Форс тилида меҳмонга таклиф қилишда кўп қўлланган бирликлар: [6]

- حتماً باید در منزل ما جمع شویم. [hätmān bayād dār mänzele ma jām šim] Албатта бизнинг уйимизда йиғилишимиз керак*.

- برای ناهار / شام تشریف داشته باشید. [bārāye nahar / šam tāšrif dašte bašin] Тушликка / Кечки овқатга келинг.

- من تعارفی نیستم، جدی می گم بیاید. [män tāarofī nistām, jeddi migām beyauin] Мен таориф қилмаяпман (бу шунчаки мулозамат эмас), жиддий айтяпман келинг.

حتماً باید در خدمت باشیم [hätmān bayād dār xedmtät bašim] Албатта хизматингизда бўлишимиз керак.

خواهش می کنم، تشریف ببرین منزل تا در خدمتتون باشیم. [xaheš mikonām, xätmān bayād dār xedmtätun]

başım] Бизнинг уйга келинг, хизматингизда бўлайлик.

بدون شما اصلاً خوش نمیگذرد. [bedune şoma äslän hoş nemigzare] Сизсиз (тадбир) умуман яхши ўтмайди*.

این مهمانی بدون شما فیض ندارد. [in mehmuni bedune şoma fayz nâdarâd] Бу меҳмондорчиликнинг сизсиз файзи бўлмайди.

ما قول می دهیم بهتون، بد نگذره. [ma yol midim behetun, bäd nagzäre] Ваъда берамиз, ёмон ўтмайди.

می دومین که همه ی ما، خوشمزگی غذای خودتون نمی شه. [Midunim ke hämeyer ma, be hoşmâzegiye yâzaue xodetun nemişe] Ҳаммамиз биламизки, овқатларимиз сизнинг мазали овқатларингизга етмайди.

منت میگذارید سرمان اگه تشریف بدترین. [mennät mizarin säremun äge täşrif biyarin] Ташриф буюрсангиз биз учун шараф бўлар эди.

Ўзбек тилида меҳмонга таклиф қилишда фаол қўлланган бирликлар: [7]

- Албатта бизни кига боринг/келинг, кутаман.*
- Бормасангиз / келмасангиз хафа бўламан.
- Ўтирадиган (ётадиган) бўлиб боринг / келинг.
- Уйга ўтинг/келинг, азиз меҳмонимиз бўлинг.
- Сиз бўлмасангиз қизиқ бўлмайди.*
- Келинглари /боринглари айланиб.
- Келасиз-а? / Борасиз-а? Кутаман-а?
- Бизни кига келинг/боринг, чойлашамиз.
- Чиқинг, ўтирамыз.
- Майли, чиқинглари.

Ўзбек ва форс тилларидаги "Сиз бўлмасангиз қизиқ бўлмайди بدون شما اصلاً خوش نمیگذرد [bedune şoma äslän hoş nemigzare] ва "Албатта бизни кига боринг/келинг, кутаман" hätte män bayäd där mänzele ma jäm şim] ибораларининг ўзаро мазмунан ва прагматик яқинлиги аниқланди.

Форс тилидаги حتماً باید در خدمت باشیم [bayäd där xedmätun başım] ибораси ўзбек тилига сўзма-сўз "хизматингизда бўлишимиз шарт" шаклида таржима қилинади, лекин маъно жиҳатдан нутқ вазиятидан келиб чиққан ҳолда ўзбек тилидаги *уйимизда меҳмон бўлинг!* Ёрдам керак бўлса бемалол *айтинг!* каби тингловчига илиқ муносабат кўрсатиш таклифини билдирувчи ибораларга эквивалент бўла олади. *Хизматингизда бўлишимиз шарт!* ибораси ўзбек тили табиий нутқий этикет доирасида кенг қўлланилмайди. Фақат тўй-ҳашам, тадбир эгасига таклиф қилинувчи томондан изҳор қилинади. Масалан: *Тўй бошлаб қўйибсиз, хизмат(ингиз)да бўламиз, худо хоҳласа.*

–“овқатимиз сиз пиширганчалик мазали бўлмайди” деб эрон халқи таклиф орасида тингловчига мулозамат, ўзини камтар тутиш билан ҳурматни бажо келтиради ва кўп ҳолларда самимий таклифни ўзида акс эттиради. Ўзбекларда бундай мулозаматнинг учраш частотаси жуда кам фоизни ташкил этди.

Форс тилида اگه می تونید [äge mitunid] “агар -а олсангиз”, دوست دارید [dust darid] “хоҳласангиз”, ممکن است [momken] “балки”, “мумкин”, فکر کنم [fekr konäm] “ўйлайманки”, احتمال دارد [ehtemal daräd] “эҳтимол” каби бирликлар билан таклиф билдирилса, англаш керакки, бу таклиф самимиятдан узоқ бўлади. З.Эсломи [3] “Форс ва инглиз тилларида таклиф билдириш: ростми ёки сохтами?” номли мақоласида қуйидаги мисолларни қайд этади:

- شما هم اگه دوست دارین تشریف بیارین! - [şoma häm äge dust darin täşrif biyarin] Хоҳласангиз, сиз ҳам келинг.

- شما هم بیابین خوشحال می شیم. - [äge şoma häm beyayin hoşhal mişim] Сиз ҳам келсангиз, хурсанд бўлардик.

Ўзбек тилида “келинг/боринг, айланиб”, “бир келинг уйимизга”, “майли,

чикинглар”, “юринг, олиб кетаман, айланиб келасиз”, “келарсиз”, “бир пиёла чойимиз бор!” каби таклифлар аксарият ҳолларда самимийликдан йироқ мазмунда, форс тилидаги каби суҳбатни якунлаш, тингловчини қадрлашни билдириш, унда ижобий таассурот қолдириш учун восита сифатида хизмат қилишига амалий далиллар билан ойдинлик киритилди.

Носамимий таклиф ибораларида асосан позитив этикет ва нодиректив стратегияси қўлланганлигини кузатилди.

3.Эсломи [3] таъкидлашича, эрон халқида таклиф самимий бўлса, буйруқ оҳангида акс этади. Таклиф самимий бўлса-да, таклиф қилинувчи томонидан ҳар хил важлар кўрсатилиб, таориф билан бир неча марта рад этилади. Таклиф қилувчи таклиф қилинувчини гўёки “кўндиришга ҳаракат қилиб” у ҳам таорифларни қўллайди.

Қуйидаги (форсча) суҳбат самимий таклифга мисол бўла олади:
[na xaheş mikonäm, män yäzaye sadde dorost mikonam] [na xaheş mikonäm, män yäzaye sadde dorost mikonam] Йўқ, овораси йўқ. Мен бир енгилгина овқат пишираман.

[na yoma taze karetun tämam kardin, xaste şodin] [na yoma taze karetun tämam kardin, xaste şodin] Сиз ҳозиргина ишингизни тугатдингиз, чарчагансиз.

[Na. be xoda man vayeän sadde migiräm] [Na. be xoda man vayeän sadde migiräm] [ra şou jeddi migäm] Йўқ. Худо ҳаққи мен оддий нарса пишираман. Кетдик, жиддий айтяпман.

[xo' b, mozahemet miyam] [xo' b, mozahemet miyam] Хўп, сизни безовта қиламан. [1]

Ўзбек нутқида ҳам самимий таклиф форс тили каби “директив” ва “позитив этикет” стратегиясида ўз ифодасини топади, аммо мулозамат сўзлар у қадар кўп қўлланилмайди. Буйруқ оҳанги ва меҳмоннинг ташрифига ишонч ҳосил қилиш учун қайта ўзидан (келасиз-а?!) тасдиқлатиб олиш тамойиллари амал қилади.

اگر تصميم به عدم شرکت گرفتيد، بايد يك دليل قانع کننده داشته باشيد. يادتان باشد که رد دعوت به مهمانی ديگران خیلی [5]پسنديده نيست و حتی الامکان نبايد دعوت را رد کرد.

“Агар тадбирга қатнашмасликка қарор қилган бўлсангиз, ишонса бўладиган (қаноатлантирадиган) сабабингиз ҳам бўлиши керак. Эсингизда бўлсинки, меҳмондорчиликка бўлган таклифни рад этиш мезбонга ёқмайди ва иложи борича таклифни рад қилмаслик мақсадга мувофиқ.”

Алинежод Салимийнинг таъкидлашича, самимий таклифга аввалига таориф билан “сохта рад жавоби” берилса-да, аниқ узрли сабаб бўлмаса, иложи борича меҳмондорчиликда иштирок этишга ҳаракат қилиш керак. Таклиф қилинган жойга сабабсиз келмаган ёки қатнаша олмаслигини олдиндан огоҳлантирмаган киши эронликларда салбий таассурот қолдиради ва кейинги муносабатларга ҳам қайсидир маънода зарар етказиши мумкин.

Форс тили ва ўзбек тиллари нутқий этикет бирликларида меҳмонга таклиф қилиш самимий ва носамимий эканлигини фарқлаб олишнинг аниқ мезонлари йўқ. Шундай бўлса-да, матн, оҳанг, ёрдамчи бирликларнинг мавжудлиги, суҳбат кечаётган замон ва макон, таклиф қилувчининг ўзига хос характери, унинг таклиф қилинувчи билан бўлган муносабати каби омиллар таклифнинг ҳақиқий ёки сохталигини маълум бир даражада аниқлашга ёрдам беради.

Фойдаланилган манбалар:

1. Koutlaki S. The Persian system of politeness and concept of face, with some reference to EFL teaching to Iranian native speakers. - Cardiff, 2015. –P. 93-94. <https://www.researchgate.net/publication/230613078>.
2. Brown P., & Levinson S. Universals in Language usage: Politeness phenomena. – London, 1978.
3. Eslami R.Z. Invitations in Persian and English: Ostensible or genuine? // Intercultural Pragmatics, 2005.-№2(4). P. 453–480. <https://www.researchgate.net/publication/249939806>

4. لیدا علینژاد سلیم. مهمان داری و مهمان نوازی ایرانی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی ایران. 1395.
5. مصطفیٰ خلعربری لیماکی، جایگاه مهمان و مهمان نوازی در فرهنگ مردم ایران. تهران: نشر طرح آینده. 1389.
6. <https://forms.gle/7fma1E96ZwVKLdFSA> (GOOGLEPLATFORM dasturi)
7. <https://forms.gle/CJhWiv1vmZnyw7VB7> (GOOGLEPLATFORM dasturi)